

Csaplár-Degovics Krisztián, recenzió

Dénes Sokcsevits: Horvátország. A 7. századtól napjainkig. [Kroatien. Vom 7. Jahrhundert bis heute. Budapest, Mundus Novus, 2011, pp. 846.]

Volt egyszer egy 800 éves horvát-magyar államszövetség. Horvátország volt az egyetlen olyan államalakulat, amely tartósan a magyar Szent Korona alá tartozott. Mindezt úgy, hogy magyar haderő állandó jelleggel sohasem állomásozott a horvát területeken (nem volt rá szükség). A két állam együttélése megegyezésen alapult és számos belső ill. külső érdek tartotta össze. Az államszövetség, ismerve a Lengyel-Litván unió történetét is, Kelet-Európában alapvetően azért tekinthető egyedülállónak, mert az együttélés békés volt. Horvátországnak nem voltak szeparatista törekvései, még akkor sem, amikor a magyar királyság léte megkérdőjeleződött (1241 tatárjárás, 1301-1308 interregnum, 1526-1689 stb.). A kora újkortól ugyan megjelentek az eltérő érdekek, megerősödtek a horvát autonómia és önállósodási törekvések, de fegyveres konfliktusra a két fél között a 800 év alatt csupán egyszer került sor (1848-1849) és ez sem terhelte meg hosszú távon a horvát-magyar kapcsolatokat. Az államszövetség léte a fentiek ellenére sem a horvát, sem a magyar nemzeti historiográfiában nem alaptétel, a szélesebb közönség előtt pedig csaknem teljesen feledésbe merült.

Sokcsevits Dénes könyve az első magyarul megjelent monográfia Horvátország történetéről! A könyv forrásbázisa bár egyoldalúnak tűnik (a felhasznált források és szekunderirodalom túlnyomó többsége horvát és magyar nyelvű!), érződik, hogy a szerző nagyon átméltokozta a teljes horvát történelmet. Informatív módon beszél minden fontos eseményről, de nem vesz el a részletekben, világos gondolatmenete van. Az egyes történelmi korszakokat politika, gazdaság, társadalom- és egyháztörténetre bontva tárgyalja úgy, hogy hol egy kisebb régió (Dalmácia, Szlavónia), hol egy város (Trau, Raguza), hol egy család (Šubić), hol egy politikus (Martinuzzi Fráter György) portréja áll vizsgálódásának középpontjában. A több évtizedes oktatói múlttal bíró szerző célja ezzel az, hogy jelezze: a horvát történelmet nem lehet egy lineáris gondolati vonalra felfűzni, az ország és a nép története apró mozaikokból áll össze, amely csupán a 19-20. századi horvát historikusok segítségével konstruálódott egy egységes logikai egésszé. Erre jó példa az egyes területi fogalmak fejlődésének bemutatása. Külön érdeme Sokcsevitsnek, hogy a vitás kérdések kapcsán bemutat minden véleményt, érveiket ütközteti és elemzi, végül pedig hogy maga is állást foglal. Szintén fontos, hogy a szerző számos fontos kérdéssel is foglalkozik, amelyekkel a magyar historiográfia eddig még nem; pl. azzal, hogy a horvátok miért nem vettek részt a Rákóczi-féle szabadságharcban.

Szerkezeti szempontból a vaskos kötet három nagy egységre bontható. Az első rész Horvátország 1918-ig tartó történelmével foglalkozik. Legfőbb Schwerpunkta a horvát-magyar együttélés, majd az egymástól való elszakadás evolúciójának bemutatása. A két ország és nép politikai elitjének nézeteltérései a 15. század második felére vezethetőek vissza: a különérdekek akkor jelentek meg, amikor kiderült, hogy a magyar király nem képes megvédeni az oszmánokkal szemben a horvátok lakta területeket. Ez egyben Horvátország és a Habsburgok kapcsolatának kezdete is. A 17. században két olyan eseménysorozat is történt, amely hosszútávon alapvetően befolyásolta a horvát-magyar kapcsolatokat. Egyrészt megjelent a közjogi/államjogi szembenállás a két nép politikai elitjei között. Míg a horvát rendek elkezdtek hangsúlyozni, hogy a két állam kapcsolata társ-, és nem csatolt jellegű, addig a magyar fél azt kezdett érvelni, hogy Horvátország hódítás révén került a Magyar Királysághoz. A két ország kapcsolatának különösen tragikus fordulópontja másrészt az 1671-es Habsburg-ellenes arisztokrata összeesküvés. Az összeesküvés szervezői ugyanis azokból a családokból kerültek ki, amelyek legfőbb képviselői voltak a horvát-magyar együttműködésnek és amelyek nem melleleg a birodalmi arisztokrácia közé is beépültek. A

felkelés lelepleződése után a Habsburg dinasztia gyakorlatilag tönkretette a Zrínyieket és Frangepánokat. Az ő hiányuk a két fél kommunikációjában már a 18. században érezhetővé vált.

Az 1790-1848 közötti időszak egyik jellegzetessége, hogy a magyar politikai elit Horvátországgal kapcsolatos nézetei és a magyar nemzetté válás prioritása miatt a horvát rendek körében megjelent a fenyegetettség érzése és lassan Bécs mellé sodródtak. Másik jellegzetesség, hogy a Habsburgok egyre többször mellőzték a magyar felet a horvát kérdések kapcsán. Socsevics szerint azonban mindemellett a két népet továbbra is összekötötte, hogy a nyelvújítás és a nemzetépítés hasonló sémákat követett. 1848-ban Kossuth Lajos nyíltan megkérdőjelezte a horvát közjogi önállóságot, elutasította Magyarország föderatív átalakítását és a magyar nyelv bevezetését javasolta Horvátországban. A magyar szabadságharc kitörésekor emiatt a bécsi udvar sikerrel instrumentalizálta a horvátokat. Ekkor vívta egyetlen háborúját a két ország egymással – bár talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Jelašić bán csapatait a dunántúli horvátok ellenséggént fogadták. A háború egyetlen „jutalma” a horvátokra nézve az lett, hogy Horvátország is egyszerű koronatarománygyá süllyedt.

Az 1848-49-es eseményekből ennek ellenére egyik fél politikai elitje sem tanult. A sorsdöntő 1866-68-as tárgyalások idején ismét rossz döntések sora született. Egyrészt létrejött a dualizmus, amely alapvetően sértette a Habsburg-birodalom népeinek többségét. Másrészt a horvát-magyar kiegyezést is rossz kompromisszumnak ítélték meg a horvát politikusok. Pedig lett volna esély a megegyezésre. A magyar delegációból Deák Ferenc reál uniót és nagy horvát önállóságot javasolt (többet ajánlott, mint amennyit a horvát magyarónok kértek!). Deák javaslatát azonban a delegáció többi tagja (pl. Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért) leszavazta. Az 1868-as tárgyalások másik kevésbé ismert részlete, hogy Deák figyelmeztette a horvátokat: ne vágyjanak egy délszláv egységre, mert ha az megvalósul, akkor annak Belgrád lesz a központja... Összességében Horvátország csak egy csonka autonómiát tudott kialkudni, mégis fontos megjegyezni, hogy ez az autonómia *egyedülálló volt* a korabeli Európa történetében. Az írek több évtizeddel később is csupán egy hasonló önállóságot akartak elérni Angliával szemben.

1868-tól kezdve állandóvá váltak a horvát-magyar viták, a bizalom pedig lassacskán eltűnt. Mindkét fél egyre többször politizált érzelmi alapon, akár a józan ész ellenére is. Utóbbira példa, hogy a rendkívül rossz horvát adómorált és gazdasági struktúrát a magyar hatóságok adminisztratív eszközökkel kívánták felszámolni. (A működő, polgári állam kialakításának egész Kelet-Európában voltak/vannak autoriter vonásai – Magyarországon is.) Ezt a horvát fél a magyar elnyomás újabb formájának tartotta. Pedig fontos tudni, és ennek hangsúlyozása Sokcsevits érdeme, hogy Horvátország az egyik legelmaradottabb gazdasági területe volt a Monarchiának. Az éves jövedelméből még arra sem futotta, hogy a kvóta ráeső részét fedezni lehessen (400-401.o.)! Horvátország gazdasági (és egyben állami) modernizálása pedig nemcsak a magyar érdekvédelem szempontjából volt fontos. (A szerző ennél a pontnál, Csehország példájára hivatkozva, azt a horvát tételt is cáfolja, amely szerint a gazdasági fejlődés kulcsa az önállóság.)

Az első világháború végére a Monarchia és azon belül Magyarország működésképtelenné vált, igazságtalan rendszere nem volt tovább fenntartható. A horvát politikai erők többsége ekkor a birodalom vereségétől várta azt, hogy a birodalom megreformálhatóvá váljon. Ez azonban illúzióknak bizonyult. A birodalom kis népei 1918-ban abban a pillanatban vesztek össze, amikor a leginkább egymásra voltak utalva. Ennek árát mind „a győztesek”, mind „a vesztesek” állampolgáraik életének millióival fizették meg a következő évtizedekben.

A kötet következő nagy egysége Horvátország Jugoszlávián belüli helyzetét mutatja be. Az új állam koncepciója a kezdetek óta bizonytalan alapokon állt. Egyrészt a 19. században már annyira előrehaladottá vált a horvát, szerb és szlovén nemzetté válás, hogy az egységes délszláv nemzet megteremtése csak utópia lehetett. Másrészt az új állam legfőbb

külső összetartó ereje az antant hatalmi érdeke, belső összetartó ereje pedig az erőszak volt. Mindezek mellett fontos a horvát politikai körök felelősségét is hangsúlyozni: 1918-19-ben hatalmas káosz uralkodott a horvát területeken is. A Monarchia felbomlásának pillanatában egyedül Stjepan Radić tiltakozott az ellen, hogy Zágráb feltétel nélkül feladja autonómia elveit Belgráddal szemben! Horvátország része lett egy olyan jugoszláv államnak, amelyben a szerbek egyértelműen domináns szerepet játszottak. A jogállamhoz szokott horvátok hirtelen egy balkáni országban találták magukat, ahol a demokrácia alacsony fokú volt, az állami adminisztráció fejletlenebb volt, a kormány autoriter módszerekkel és állami terrorral kormányzott, ill. ahol 1939-ig a szerb politikai körök semmilyen kompromisszumra nem voltak hajlandóak. A sabort 20 éven át össze sem hívták. Az új helyzetre való horvát válaszkérések teremtették meg a 20. század új törésvonalait a társadalmon belül. Mind a Parasztpárt, mind az usztasa-mozgalom, mind az egyház megpróbált megoldást találni a megváltozott horvát helyzetre. Az erőszakkal elfojtott politikai törekvések és az új államban való csalódás a II. világháborúban egy több frontos harcot eredményeztek. Harcoltak a horvátok a szerbekkel, a horvátok az állami függetlenségért Olaszország és Németország ellen, ill. harcoltak a fasiszta és polgári szervezetek a kommunista partizánmozgalommal. Különösen tragikus eseménysorozatnak tekinthető, hogy a genocidiumok utolsó, egyben egyik legkegyetlenebb fejezete, részben brit és szovjet segítség mellett, a világháború utáni hónapokban történt. Ennek tagadása és emlékezete az egyik legsúlyosabb történelmi teher a délszláv népek kapcsolatában.

A második jugoszláv állam szintén vérben született és csak diktatúra formájában működhetett. Bár Tito rendszerének voltak új jelenségei (föderalizmus, a nemzetek közötti egyensúlyra való törekvés), az állami erőszak, a kompromisszumképtelenség, a diktatórikus kormányzási forma, a népességre kényszerített kollektív amnézia és a végső megoldásként használt erőszakos eszközök kontinuusak voltak a két világháború közötti Jugoszláviával. Ugyanígy közös a két állam között, hogy a legfőbb összetartó erő külső nagyhatalmi érdekekhez kötődött. Utólag súlyos tehernek bizonyult az új Jugoszláviáról kialakult hamis titói propaganda-kép is, amely többek között a horvátokat hajlamos volt fasisztának beállítani, míg a csetnikek szerepét csökkenteni (a csetnikek többsége 1944-ben beállhatott a partizánok közé és karriert is befuthatott; lásd a hírhedt Vaša Čubrilović esetét). A titói korszak megítélésének másik szélsősége, amely kizárólag a fejlődésre koncentrálva, az anyagi gyarapodás és a boldog béke időszakának tekinti az 1960-1970-es éveket. A szerző a második Jugoszlávia történetének tárgyalásakor, tekintve hogy a levéltári források feldolgozása még korántsem ért véget, különösen figyel arra, hogy az államot megosztó törésvonalakat minél több szempontból és a lehető legnagyobb objektivitással mutassa be. Konklúziójában megállapítja, hogy a 80-as években Jugoszlávia minden szempontból a szétesés határára került, a fennmaradást csupán a külvilág erőltette.

Az újkori horvát történelem legfrissebb történelmi sebeit a második Jugoszlávia szétesése kapcsán keletkeztek. Az 1991-95 közötti délszláv háborúk feldolgozásának ugyan gazdag szakirodalma van (hála többek között a korabeli napi sajtónak), az igazán fontos források ismeretének hiánya és az események időbeli közelsége miatt a történésznek nagyon körültekintően kell eljárnia. Sokcsevits is ezt teszi. Az események interpretációja kapcsán szüksézává és kritikus. Felvázolja a véres leszámolásokhoz vezető pszichológiai utat, minden egyes részkonfliktus kapcsán számbaveszi a két (vagy három) fél által elkövetett erőszakos cselekményeket és komoly kritikával illeti az európai politikát, amely képtelen volt kezelni a fegyveres konfliktust. A könyv utolsó fejezete ezt követően Horvátország közelmúltbeli történetét foglalja össze. A könyv kronológiával, egy uralkodói és báni listával, egy névmutatóval és számos térképpel és fotóval segíti az olvasó tájékozódását.

A szerző az egyes történelmi korszakok és témák bemutatása során folyamatosan reflektál a horvát historiográfiára. Legfőbb kritikaként azt fogalmazza meg, hogy a horvát szerzők többsége (különböző mértékben) alárendeli magát a nemzeti diskurzusnak. Die

Rückprojizierung moderner ethnischer Identitäten in das Mittelalter und in die Frühneuzeit wird bis heute in der kroatischen Forschung grundsätzlich nicht hinterfragt, moderne Theorien zur Nationenbildung kaum zur Kenntnis genommen. Ilyen visszavetítés például az a horvát tézis, amely folyamatosan szeparatista mozgalmakat keres a múltban, vagy amely megpróbálja eltüntetni a horvát-magyar szoros államközi viszony tényét. (Sokcsevits több helyen térképeken keresztül mutatja be a két történetírás következtetései közötti különbségeket, lásd 270-271.o.). A 20. századi jugoszlávia történeken keresztül komoly kritikát fogalmaz meg a szerző a brit („nyugati”) történetírás Kelet-Európa-képével kapcsolatban. Szerinte ugyanis a brit történészek többsége is a brit állami érdekeken keresztül képes csak vizsgálni a térség történelmét. Ebből fakad, hogy képtelenek megérteni számos helyi problémát és hogy valójában nem is érdeklik őket a helyi realitások (lásd a fasizmus és kommunizmus megítélésének kérdését).

A könyvvel szemben kritikaként lehet megfogalmazni, hogy a horvát-magyar viszony bemutatása helyenként túlságosan domináns. A horvát történelem jobb megértése érdekében hasznos lett volna, ha a szerző viszonyítási pontokat ad a balkáni ortodox commonwealth, Velencei tengeri birodalma, a Habsburgok érdekszférái vagy az olasz nemzeté válások felől. Ugyanígy túl hamar „elhorvátosodik” a különböző területek történelme és háttérbe szorulnak azon folyamatok bemutatásai, ahogy a különböző társadalmi- és népcsoportok a horvát nemzet tagjaivá válnak a 19. században (lásd ehhez Konrad CLEWING, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung: Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München 2001). A szerző többször szavá teszi, hogy a szerb egyház a fennhatósága alá tartozó ortodox népcsoportokból idővel szerbeket faragott. Ez a horvát katolikus egyházra is igaz: a Balkánról ugyanis katolikus albánok is menekültek Dalmáciába, a Szerémségbe vagy a Határőrvidékre. A Zára közeli Arbanas (mo. Orbonás, olasz: Borgo Erizzo) pl. vagy a Pétervári őrezred katolikus falvait eredendően katolikus albánok alapították. Ezeket a falvakat a horvát katolikus egyház tette horvátta (Ugyanez a helyzet több katolikus szlavóniai magyar faluval is.)

Vitatni lehet a szerző azon nézetét, hogy a horvát történelem a szerbvel a török hódítást megelőzően alig-alig érintkezett (200-202.o.). Tekintve, hogy szomszéd és rokon népekről van szó, ez kizárt. Azért is kizárt, mert a szerbek krisztianizációja Rómából történt és csupán a 13. század derekán dőlt el, hogy a Raška központú állam az ortodoxia mellett dönt. Azaz: a szerbek évszázadokon keresztül részei voltak a korabeli katolikus világnak (ehhez lásd Viktor NOVAK, *The Slavonic-Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages*, *The Slavonic and East-European Review* 32 [1953], No. 78, 1-28). Emellett Dél-Dalmáciával a szerb zsupánásoknak hasonló kapcsolata és története volt, mint Horvátországnak Közép-Dalmáciával. (Ahogy a recenziens véleménye szerint a dukljai szerzetes is a *dukljai* történelem része, nem pedig a horváté vagy a szerbé.)

Második Jugoszlávia történetének és szétesésének bemutatásakor egy történeti szál nagyon hiányzott a recenziestől. Legalább említés szintjén szóba kellett volna hozni, hogy a titói rendszer hogyan járult hozzá a szervezett bűnözés megerősödéséhez. A szervezett bűnözés ugyanis nem a semmiből bukkant fel 1989-91 után és a recenziens véleménye szerint komoly tényező volt a délszláv háborúban (és a mai Horvátország történetében?) is. Ennek a szerepnek a tisztázása a jövőre vár.

Krisztián Csaplár-Degovics:

Dénes Sokcsevits: Horvátország. A 7. századtól napjainkig. [**Kroatien. Vom 7. Jahrhundert bis heute. Budapest, Mundus Novus, 2011, pp. 846.**]

Es war einmal ein kroatisch-ungarischer Staatenbund. Kroatien war der einzige Staat, der permanent unter der Herrschaft der ungarischen Heiligen Krone stand. All dies so, daß das ungarische Heer am kroatischen Boden nur selten stationierte. Das Zusammenleben beider Staaten beruhte auf eine gemeinsame Übereinkunft und der Staatenbund wurde 800 Jahre durch von zahlreichen inneren und äußeren Interessen zusammengehalten. Diese Beziehung, neben der Geschichte des Polnisch-Litauischen Staates, war in Osteuropa eigenartig, da das Zusammenleben grundsätzlich friedlich war. Bis der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hatte Kroatien praktisch keine separatistische Bewegungen, auch wenn die Existenz des ungarischen Königreichs infrage gestellt wurde (während des Angriffes der Mongolen 1241, des Interregnums 1301-1308, der Osmanischen Eroberung 1526-1689 usw.). Obwohl die unterschiedlichen Interessen in der Frühneuzeit bereits auftauchten, und die kroatischen Autonomie- und Selbständigkeitsbewegungen an Bedeutung gewannen, es kam während der 800 Jahre nur einmal vor, daß eine bewaffnete Konflikt zwischen dieser Länder ausbrach (1848). Diese Konflikt erwies sich langfristig nicht als eine unwiderrufliche Last für die kroatisch-ungarischen Beziehungen. Die ehemalige Existenz des Staatenbundes, trotz der oberwähnten Tatsachen, ist keine Grundthese der kroatischen und ungarischen Nationalhistoriographie.

Das Buch von Dénes Sokcsevits ist die erste Monographie über die Geschichte Kroatiens auf Ungarisch! Die einzelnen Kapitel sind sehr informativ, trotzdem verirrt sich der Verfasser in den Detailfragen nicht, die Gedankenlinien sind klar und eindeutig. Die unterschiedlichen Epochen wurden durch Politik-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte dargestellt so, daß im Mittelpunkt der Untersuchung entweder eine Region (Slavonien), eine Stadt (Traud/Trogir) oder eine Familie (Šubić), eventuell das Portrait eines Politikers (Georg Martinuzzi) stand. Der Author versucht den Lesern auf diese Art und Weise zeigen, daß man die Geschichte Kroatiens mosaikartig zusammensammeln und nicht als eine lineare Entwicklung der Nationalidee betrachten soll. Es ist eine besondere Tugend von Sokcsevits, daß er alle Meinungen und Standpunkte bezüglich der strittigen Fragen darstellt (z. B. bei der Frage des Ethnogenesis), alle Argumente deren miteinander zusammenstoßen lässt und schließlich ist er bereit selbst Stellung zu nehmen. Es ist ebenso wichtig zu betonen, daß sich der Verfasser mit solchen Fragen auch befasst, die von der ungarischen Historiographie bisher vernachlässigt wurden (unter anderen: warum nahmen die kroatischen Ständen an der Rákóczi-Bewegung 1701-11 nicht teil?).

Strukturell gesehen besteht das Buch aus drei größeren Einheiten. Die erste befasst sich mit der Geschichte Kroatiens bis 1918. Die wichtigsten Schwerpunkte dieser Periode sind auf jeden Fall das kroatisch-ungarischen Zusammenleben und die Evolution der Trennungsbewegungen. Die Meinungsverschiedenheiten zwischen diesen Ländern und politischen Eliten können bis zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts zurückgeführt werden. Die Separatinteressen der kroatischen Stände erschienen im Zeitpunkt der osmanischen Eroberung, als es deutlich wurde, daß der ungarische König nicht mehr imstande sei, sein kroatisches Königreich zu verteidigen. Dieser Zeitpunkt war zugleich der Beginn der Beziehungen zwischen Kroatien und den Habsburgern. Im 17. Jahrhundert fanden zwei Ereignisse statt, die die kroatisch-ungarischen Beziehungen langfristig beeinflussten. Einerseits tauchten die staatsrechtlichen Gegensätze zwischen den Ständen Kroatiens und Ungarns auf. Während die kroatischen Politiker begannen zu betonen, daß die Beziehung beider Staaten auf der Gleichwertigkeit beruht, dagegen argumentierte die ungarische Seite, daß das kroatische Königreich durch Eroberung unter der Heiligen Krone geriet. Es war ein

äußerst tragischer Wendepunkt der gemeinsamen Geschichte, als die Aristokratenverschwörung 1671 gegen die Habsburger aufgedeckt wurde. Die Organisatoren der Verschwörung kamen nämlich aus solchen Familien, die die wichtigsten Vertreter der kroatisch-ungarischen Schicksalgemeinschaft bzw. Zusammenarbeit waren und die gleichzeitig zu der Reichsaristokratie gehörten. Nach der Aufdeckung der Bewegung richtete die Herrscherdynastie sowohl die Zrinyi / Zrinski -, als auch die Frangepan / Frankopan-Familien zugrunde.

Ein der wichtigsten Charakteristika der Vormärz ist, daß sich die Gegensätze zwischen Pressburg und Zagreb, meistens wegen der nationalen Bestrebungen der ungarischen Stände, verschärften. Gegen die Suprematieansprüche Ungarns suchten die kroatischen Politiker bei den Habsburgern Unterstützung, die von Wien gerne gewährleistet wurde. Sokcsevits macht die Aufmerksamkeit der Leser doch darauf, daß die Nationsbildung und Sprachreform beider Völker gleiche Schemen folgten. Lajos Kossuth stellte die staatsrechtliche Selbstständigkeit Kroatiens 1848 offen infrage, lehnte die föderative Umgestaltungspläne Ungarns völlig ab und schlug die Einführung der ungarischen Amtssprache in Kroatien vor. Als der ungarische Freiheitskampf ausbrach, stieß deswegen die Instrumentalisierung der kroatischen Stände von Wien in Zagreb nicht auf Widerstand an. Banus Jelašić führte den einzigen Krieg gegen Ungarn im Herbst von 1848. (Es ist nicht uninteressant zu bemerken, daß seine Truppen von den Kroaten Transdanubiens als Feinde betrachtet wurden.) Der einzige 'Lohn' Kroatiens nach dem Krieg war, dass der Status des Landes auf einem einfachen Kronland absank.

Die Lehre aus den Ereignissen von 1848-49 wurden weder in Zagreb, noch in Pest-Buda gezogen. Während der schicksalhaften Verhandlungen 1866-68 Dutzende von schlechten Entscheidungen getroffen wurden: Einerseits entstand das dualistische Staatsystem, was für die Mehrheit der Reichsvölker beleidigend war. Andererseits erwies sich der kroatisch-ungarische Ausgleich als ein schlechter Kompromiss. Die Möglichkeit, eine richtige Einigung zu erzielen, hatte jedoch ernsthafte Chance: Ferenc Deák, Mitglied der ungarischen Delegation, schlug eine Realunion und umfangreiche Selbstständigkeitsrechte für Kroatien vor – er wollte mehr anbieten, als die kroatischen Ungarophilen baten! Der Vorschlag von Deák wurde von seinen eigenen Delegationskollegen, Gyula Andrassy und Menyhért Lónyay abgelehnt. Es ist ebenso ein unbekanntes Detail der kroatisch-ungarischen Verhandlungen 1868, daß Deák den Delegierten Zagrebs vor Nachjagen der Träume der südslawischen Einheitsidee warnte: Wenn ein jugoslawischer Staat einmal gegründet werden wird, vorhersagte Deák, wird sein Zentrum in Belgrad sein... Alles in allem konnte Kroatien nur eine unvollständige Autonomie aushandeln. Es ist trotzdem wichtig zu betonen, daß diese Autonomie in dem zeitgenössischen Europa (und der Welt) *einzigartig* war. Die Freiheitskämpfer von Irland bestrebten sich auch noch Jahrzehnte später danach, eine ähnliche Rechtstelle innerhalb Großbritanniens zu erreichen.

Die ständigen Debatten zwischen Zagreb und Budapest höhlten das Vertrauen gegeneinander nach 1868 allmählich unter. Die Beziehungen wurden von Emotionen geprägt. Als der ungarische Staat die schlechte Steuermoral der Kroaten mit administrativen Mitteln aufräumen und ein modernes Wirtschaftsstruktur mit autoritären Methoden in Kroatien einführen wollte, wurden diese Bestrebungen grundsätzlich als die Zeichen der ungarischen Unterdrückung betrachtet (in Ungarn fanden ähnliche Phänomene statt). Es ist jedoch wichtig zu wissen, und dessen Betonung eine Tugend von Sokcsevits ist, dass Kroatien eines der unterentwickelten Länder der Monarchie war. Aus ihren jährlichen Einkünfte konnte Zagreb nicht nur ihren Quotenteil decken (S. 400-401)! Und die wirtschaftliche (gleichzeitig staatliche) Modernisation Kroatiens war nicht nur aus der Sicht der ungarischen Hegemoniebestrebungen von Bedeutung. (Bei diesem Punkt, beziehend auf das Beispiel von Böhmen, der Verfasser widerlegt die zeitgenössische These der Zagraber Politiker, nach dem die wichtigste Bedingung der wirtschaftlichen Entwicklung die Selbstständigkeit wäre.)

Sowohl die Monarchie, als auch Ungarn in derselben wurde völlig funktionsuntüchtig bis Ende des Ersten Weltkrieges. Das dualistische Staatssystem und die ungarische Suprematie war nicht mehr aufrechterhaltbar. Die Mehrheit der politischen Kräfte Kroatiens wartete auf die Niederlage der Monarchie, da sie von der Niederlage eine föderalistische Staatsreform erwarteten. Die Erwartung erwies sich 1918 jedoch als eine Illusion. Die kleinen Völker des Reiches wendeten sich gegeneinander genau in dem Zeitpunkt, als ihre engere Zusammenarbeit wirklich wichtig gewesen wäre. Sowohl 'die Gewinner', als auch 'die Verlierer' sollten die Unverantwortlichkeit ihrer politischen Eliten in den nächsten Jahrzehnten mit dem Leben von Millionen ihrer Staatsbürger entgelten.

Die zweite größere Einheit des Buches stellt die Situation Kroatiens innerhalb von Jugoslawien dar. Die Konzeption des neuen Staatenbundes beruhte von Anfang an auf unsicheren Gründen. Einerseits befanden sich die Nationsbildungen der Kroaten, Slowenen und Serben bereits im 19. Jahrhundert in fortgeschrittenem Stadium. Andererseits beruhte die wichtigste Kohesionskraft auf die Interessen der Entente-Mächte (die wichtigste innere Kohesionskraft war der Gewalt). Die Verantwortlichkeit der kroatischen Politiker ist auch zu betonen: Im Moment der Desintegration Österreich-Ungarns war ausschließlich Stjepan Radić, der dagegen protestierte, daß Zagreb ihre Autonomie-Forderungen gegenüber Belgrad völlig aufgeben!

Kroatien wurde ein Teil Jugoslawien, wo die Serben eine dominante Rolle spielten. Die Kroaten, die bisher in einem liberalen Rechtsstaat lebten, gerieten sich unter den Verhältnissen eines Balkanstaates, wo die Demokratie praktisch nicht existierte, wo die staatliche Administration unterentwickelt war, wo die Regierung mit autoritären Mitteln und Staatsterror regierte, bzw. wo die serbischen politischen Kreise bis 1939 nicht bereit waren, Kompromisse zu schließen. Das Sabor wurde 20 Jahre lang nicht einberufen. Die kroatischen Auswegsuchen schufen die neuen Bruchlinien des 20. Jahrhunderts innerhalb der Gesellschaft. Sowohl die Bauernpartei, als auch die Ustascha-Bewegung und die katholische Kirche versuchte Lösungen auf die geänderte Situation Kroatiens zu finden. Die mit Gewalt erstickten politischen Bewegungen und die Enttäuschung in dem jugoslawischen Staat endeten im Zweiten Weltkrieg in einem Kampf mit mehreren Fronten. Die Kroaten kämpften mit den Serben, die faschistischen Organisationen mit den kommunistischen Partisanbewegungen, bzw. die Kroaten für die Unabhängigkeit gegen Italien und Deutschland. Es soll als äußerst tragische Ereignisse betrachtet werden, daß das letzte grausame Kapitel der Genoziden, teilweise mit der mittelbaren Hilfe Großbritanniens und der Sowjetunion, nach dem Ende des Weltkrieges stattfanden. Die Negation und Erinnerung deren erwies sich als eine der schwersten Lasten in den Beziehungen der südslawischen Völker.

Das zweite Jugoslawien wurde ebenfalls im Krieg geboren und konnte nur als eine Diktatur funktionieren. Obwohl das Titoische System neue Erscheinungen hatte, wie etwa die Föderalismus, die Gleichgewicht zwischen den Nationen, der Staatsgewalt, die diktatorische Regierungsform, die Amnesie, zu der die Gesellschaft gezwungen wurde, und die Mangel an Demokratie schufen eine Kontinuität mit Vorkriegsjugoslawien. Es ist ebenso eine Gemeinsamkeit zwischen beider Jugoslawien, daß die Kohesionskräfte grundsätzlich von außen stammten. Das Titoische-Propaganda über die Entstehung, die Geschichte und das Lebensniveau des Staatenbundes erwies sich ebenso als ein schweres Last. Der Verfasser, als er sich mit der Geschichte des zweiten Jugoslawiens befasst, wissend, daß die Bearbeitung der einschlägigen Archivquellen noch weitens nicht abgeschlossen wurde, passt besonders darauf auf, die Bruchlinien innerhalb des Bundesstaaten und der Gesellschaft, aus allen möglichen Sichten darzustellen. Als Fazit stellt er fest, daß Jugoslawien in dem ausgehenden 80' am Rande des Zerfalls geriet, und seine Existenz nur für die Außenwelt wichtig war.

Der Freiheitskrieg 1991-1995 schlug tiefe Wunden dem Land (dritte Einheit des Buches). Obwohl die jugoslawischen Kriege reiche Sekundärliteratur haben, die besonders

wichtigen Quellen werden noch Jahrzehnten in den Archiven liegen. Bei der Interpretation der Ereignisse blieb Sokcsevits deswegen besonders wortkarg und kritisch. Er skizziert den zu den blutigen Abrechnungen führenden psychologischen Weg, zieht jene gewaltige Tätigkeiten aller Seiten in Betracht, und kritisiert die europäische Politik heftig, die sich als unfähig erwies, die bewaffnete Konflikt zu handeln. Der letzte Kapitel fasst die Zeitgeschichte Kroatiens zusammen. Das Buch hilft die Orientierung der Leser mit einer Kronologie, einer Liste der Herrscher und Banus, einem Namenverzeichnis und schließlich mit zahlreichen Karten und Photos.

Sokcsevits reflektiert auf die kroatische Historiographie oft. Er übt Kritik meistens daran, daß sich die Mehrheit der kroatischen Historiker, in unterschiedlichem Maße, dem Nationaldiskurs, unterordnete. Die Rückprojizierung moderner ethnischer Identitäten in das Mittelalter und in die Frühneuzeit wird bis heute in der kroatischen Forschung nicht hinterfragt, moderne Theorien zur Nationenbildung im Allgemeinen noch nicht zur Kenntnis genommen. Eine typische Rückprojizierung der kroatischen Historiographie ist, daß man separatistische Bewegungen in der Vergangenheit ständig sucht. Durch die Interpretation der Geschichte beider Jugoslawien kritisiert der Verfasser das Osteuropabild der britischen Historiographie ebenso. Nach ihm untersuchen die britischen Historiker die Geschichte dieser Region, wie die Politiker Großbritanniens selbst, aus der Sicht der britischen Staatsinteressen. Deswegen sind sie unfähig, setzt Sokcsevits fort, die lokalen Probleme wirklich zu verstehen, auch wenn sie die überhaupt verstehen möchten (siehe die unterschiedliche Beurteilung des Faschismus und Kommunismus).

Die Darstellung der kroatisch-ungarischen Beziehungen spielt eine dominante Rolle im Buch. Um die Grundrahmen der kroatischen Geschichte besser verstehen zu können, wäre es glücklicher gewesen, wenn die Leser über 'die Nachbarwelten' (das orthodoxe Commonwealth der Balkanhalbinsel, das Seereich von Venedig, die Interessensphäre der Habsburger und die italienischen bzw. südslawischen Nationsbildungen), mehrere Informationen bekommen hätten. Der Prozess der kroatischen Nationsbildung wurde auch ein bisschen in den Hintergrund gedrängt: es wurde nur oberflächlich dargestellt, wie die verschiedenen Gesellschafts- und Volksgruppen Kroatiens im 19. Jahrhundert kroatisch wurden (siehe dazu Konrad CLEWING, Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung: Dalmatien in Vormärz und Revolution, München 2001). Sokcsevits reflektiert oft darauf, wie die serbische Nationalkirche aus den verschiedenen orthodoxen Gruppen, die unter ihrer Kirchenadministration standen, 'Serben schuf'. Dies gilt auch für die katholische Kirche Kroatiens: Aus dem Balkan flüchteten nämlich nicht nur Orthodoxen, sondern auch Katholiker nach Dalmatien, Smyrnien und in die Militärgrenze. Durch die kroatisierenden Bestrebungen der katholischen Kirche wurden die albanischen Dörfer von Dalmatiens und Smyrnien (z. B. Arbanas / Borgo Erizzo in Dalmazien, 'Hrvkovci und Nikinci' im Regimentsgebiet von Peterwardein), (bzw. einige ungarische Dörfer in Slawonien) 'kroatisch'.

Die These des Verfassers, daß die kroatische mit der serbischen Geschichte praktisch nur ab der Zeit der osmanischen Eroberung in Berührung trat (S. 200-202), ist auf jeden Fall fraglich. Abgesehen davon, dass die Kroaten und Serben Nachbarn sind, die Serben wurden zu erst von Rom christianisiert. In den ersten Jahrhunderten ihrer bekannten Geschichte gehörten sie also zur katholischen Welt. Es ist kaum vorstellbar, daß sie mit ihren Nachbarn und Konfessionsbrüder nie in Kontakt traten (siehe dazu Viktor NOVAK, The Slavonic-Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages, *The Slavonic and East-European Review* 32 [1953], No. 78, 1-28). Sokcsevits betont ebenso, daß der Pope von Dioclea zur kroatischen Geschichte gehört. Nach der Meinung des Rezensenten ist diese Behauptung ebenso falsch: Die Geschichte des Popen bzw. seiner Chronik gehört weder zur Geschichte der Kroaten, noch der Serben; sie gehören zur Geschichte von *Dioclea*.

Es war ein Thema, was bei der Darstellung der Geschichte des zweiten Jugoslawiens von dem Verfasser nicht berührt wurde: Wie trug das Titoische System zu der Bekräftigung der organisierten Kriminalität bei? Die organisierte Kriminalität tauchte nämlich nach 1989-90 nicht aus dem nichts auf und des Erachtens des Rezensenten war die ein ernsthafter Faktor in den südslawischen Kriegen (und in der Gründung des heutigen Kroatiens / Serbiens?). Die Klärung der Rolle dieser ist heute noch ein Forschungsdesiderat.

Once upon a time there was a 800 year old Hungaro-Croatian confederation. It was Croatia, that stood permanently under the reign of the Holy Crown of Hungary, as a single 'foreign' state. An occupation army from Hungary never was stationed on Croatian territory – it was simply not necessary. The coexistence of these states was based on a general agreement and was secured by several internal and external interests. It was the peaceful coexistence that made this confederation unique in Eastern Europa. Croatia had never had secessionist ambitions, even when the existence of the Hungarian kingdom was questioned by the Mongolian invasion 1241, and the interregna of 1301–1308 and 1526–1689. The first considerable differences appeared in the 17th century when the Croatian ambitions for an autonomy gained strength. An armed conflict between the two states broke out only once during the 800 year old coexistence (in 1848–1849). But even that war was far from being a real obstacle in the later political negotiations between Hungary and Croatia. Despite these facts, both of the national historiographies turn a blind eye to the history of the coexistence.

The book of Dénes Sökcsevits is the very first monograph about Croatia, published in Hungary. The author based his work mainly on Hungarian and Croatian archival sources and secondary sources. The book is very informative with regard to historical events and it has a clear train of thoughts. The different periods are presented through political, economical, social and church history so, that the author focused his investigations sometimes on a region like Dalmatia or Slavonia, sometimes on a town like Trogir/Trau and Dubrovnik/Ragusa, or a family like the Šubićs, or a politician like Martinuzzi Fráter György / Juraj Martinušević. The main aim of the author is to demonstrate that the history of country and nation can not be regarded as a straight line of historical events. As opposed to the majority of Croatian historians, who constructed a simplified history of Croatia with the nation in its center, Sökcsevits intends to presents the history of the state as a whole of several different mosaic tiles. It is a special merit of the authors approach, that he interprets and analyses each and every disputed question and opinion with regard to the Croatian history. It is also to be mentioned, that Sökcsevits does not refused to deal with those problems to which the Hungarian historiography has turned a blind eye (e. g. why the Croatian nobles refused to join to the uprising of Rákóczi).

From the point of view of the structure the book can be divided into three great parts. The first part deals with the history of Croatia till 1918 and places the Hungaro-Croatian coexistence and later the process of the succession on his focus. The differences of opinion and interests between the political elites of the two states appeared in the second half of the 15th century when the Hungarian king proved to be unable to protect the Croatian counties from the Ottoman attacks. That is the very beginning of relations between Croatia and the Habsburg dynasty. It was two important phenomena of the 17th century that influenced the Hungaro-Croatian relations profoundly in long-run. On one hand the constitutional law opposition appeared between the two states. While the Croatian estates began to emphasize that the state connections were based on equal rights, so Croatia had to be regarded as a joint- and not as a subordinate state, the Hungarians insisted to their conquest concept (ie. Croatia was conquered by the Hungarian kingdom in the 11th century). On other hand the aristocratic conspiracy against the Habsburg dynasty in 1671 proved to be an especially tragical turning-point of the relations. The conspiracy was namely organised of those families who were the main representatives of the Hungaro-Croatian coexistence. After exposing the planned uprising the Habsburgs practically ruined the families of Zrinyi/Zrinski and Frangepan.

The period of 1790–1848 can be best characterised by the fact, that the national idea gained primacy both in Hungary and in Croatia. Due to the feeling of being threaten by the Hungarian nationalism the Croatian politicians began to build up closer connections with Vienna. And the Habsburg refused to take the Hungarian opinions into consideration in their Croatian policy. According to Sökcsevits, however, even in that period both nation shared a common feature: their nationbuildings and language reforms were modelled on the same

patterns. It was Lajos Kossuth, who queried the state autonomy of Croatia based on constitutional law 1848 and it was him who refused the federative transformation of Hungary adamantly. What is more, he intended to make the Hungarian language compulsory south of the Sava. It comes from the foregoing that the Croatians could be easily instrumentalized by Vienna during the 1848-1849 Hungarian War of Independence. It was the very first time, when these countries were at war with one another. It is, however, not uninteresting to mention, that the troops of Banus Jellasić were regarded as enemies by the Croatian of the Transdanubian counties. The only „reward” of the attack was nothing less than the fact, Croatia lost his autonomy and sank down to the level of a crownland.

Both political elites turned a blind eye to the consequences of the 1848-1849 events. They proved to be unable to draw an acceptable compromise during the negotiations of 1866-1868. On one hand, the Habsburg Empire transformed to a Dual Monarchy, which were obviously unacceptable to the majority of the imperial nations. On the other hand the Croato-Hungarian Settlement in 1868 was profoundly judged by the Croatian politicians as a bad compromise. It had, however, the potential to do a good deal. It was Ferenc Deák, who suggested a real union and a wide autonomy to Croatia, but his suggestions were ignored by the other members of the Hungarian delegation (Gyula Andrassy and Menyhért Lónyay). It is also an unknown detail of the 1868 negotiations between Pest-Buda and Zagreb, that Deák warned his Croatian colleagues against a South-Slavian unity. According to Deák namely, a realised South-Slavian unity would have been led by Belgrad and not Zagreb... On the whole, Croatia could reach less autonomy than he had set out to, but it is important to mention, that the reached autonomy can be regarded as *unique* in the contemporary Europe. E.g. the Home Rule Bill, elaborated by William E. Gladstone in 1880', was modelled on the Croato-Hungarian Settlement. (The British parliament refused to accept the bill, because the members wanted to save the imperial integrity.)

After accepting the Settlement of 1868 the quality of connections between Pest-Buda and Zagreb went from bad to worse; trust disappeared gradually. Both side began to pursue a policy based on emotions. To demonstrate the disadvantageous aftermaths here is a perfect example: Croatia had a bad economical structure and taxation moral in the second half of the 19th century and he was one of the most underdeveloped countries within Austria-Hungary (pp. 400-401). The Hungarian authorities tried to transform the economical structure and develop the taxpayer culture on administrative basis. (The build up process of an effective bourgeois state can be characterised by autoritative methods in whole Eastern Europe – even in Hungary.) The structure reforms were regarded by the Croatians, however, as new forms of oppression. At this point, giving Czech as a good example, the author refutes the popular thesis of the Croatian historiography, that the independence was the most important condition of economical development.

Up to 1918 the dual system of Austria-Hungary had fallen. The political forces of Croatia anticipated the total defeat and the reorganisation of the empire; but that last remained as an illusion.

The second great part of the book deals with the position of Croatia within Yugoslavia. The creation of the new state was a merit of Great Britain and France first of all. The concept of the new federal state was laid on uncertain foundations from the beginning. On one hand the idea of an united South-Slavian nation was a simple utopia. On the other hand the most crucial internal state cohesion factor was the violence on administrative and military bases pursued by the government. The responsibility of the different Croatian political groups must also be emphasised. In the very moment of the collapse of Austria-Hungary it was only Stjepan Radić who consistently protested against giving up all Croatian national ambitions in the negotiations with Belgrad. At the end Croatia became part of a South-Slavian state that was ruled by the Serbians. The Croatians, who were accustomed to living in a constitutional state, found themselves in a Balkanian country where the democracy

and the state administration stood at a lower level than before 1918. The federal government adapted a violent policy towards Croatia and solved the main political problems with the use of security forces. The Serbian politicians were simply unable to make a compromise up to 1939. The sabor was not convoked for 20 years. The new situation provoked new social ruptures in the 20th century. The transformed party structure of Croatia was posed by more or less radical attitudes towards autonomy, federation and independence. The political ambitions restricted and hindered by violence and the disappointment in the federal states resulted a complex set of armed conflicts in the Second World War. There was a war between Croats and Serbs, between Croats and Germans and Italians. The warriors of the Ustaša movement and civil organisations fought against the communist partisan divisions. The last scene of genocides can be regarded particularly tragic, because it was supported by the British and Soviet armies. The allied forces handed thousands of Croatian prisoners of war over the partisan troops of Tito, who let them be butchered. The denying and memory of this event has remained one of the most heavy burdens to the connections between the South Slav nations.

The second Yugoslavian federal state was born in blood and could have been governed only by a dictator. Although the system of Tito brought some novelties like federalism, intention to assure equal rights to all nationalities, it could be characterised by state violence, inability of political leadership to draw compromise, dictatorship and collective amnesia forced upon the population. The Yugoslavian states in the interwar and afterwar periods shared another common feature: the most essential external cohesive force of the federal state was nothing less but the great powers interests. The fake propaganda image of Tito's Yugoslavia, according to the Croats might be regarded as fascists and the Serbs as victims of the war, proved to be also as a grave burden. It is another extremity of the general judgement of Tito's state, which considers the decades of 1960-1970' as the period of the economical development and material growth. Since the archive materials are far from being worked up fully, the author's aim is to approach the history of second Yugoslavia from many points of view. The conclusion of the second great part of the book is, that Yugoslavia got on the verge of collapse in the late 80' from all points of view and its existence was forced only by the western great powers.

Although a large number of monographies and articles deals with the period between 1991 and 1995, due to the closed and secret archival sources, the history of the war of independence has to be interpreted by the historian extremely prudently. So did the author. The interpretation of the events is laconic and analytical. Sokcsevits outlined the psychological way that had led to the bloody showdowns, listed all the acts of violence committed by both (or each) parts and criticized the European policy that was unable to handle the armed conflict. The very last chapter of the book summarised the after war history of Croatia. The further orientation of the readers is helped by an event chronology, a list of rulers and banus', an index, several maps and photos.

The author often reflected on the statements of the Croatian historiography. According to Sokcsevits the majority of historians more or less submit their approach to the national discourse and presentism. They are inclined to neglect the fact of the Hungaro-Croatian coexistence and to search for separatistic movements in past. (Sokcsevits often compares and exemplifies the differences of conclusions between the Hungarian and Croatian historical statements; see the maps on pp. 270-271). The author criticizes the East European view of the British historiography as well. According to him the majority of British historians approaches the history of this region from the point of view of the (imperial) British state even today and therefore they prove to be unable to understand local problems and realities (see the assesment of fascism and communism).

As far as the critique of the book is concerned the presentation of the Hungaro-Croatian relationships is sometimes too dominant. In order to demonstrate the main problems of the Croatian history better the author would have to provide a wider historical background

and give more reference points to the readers (about the Orthodox common-wealth of the Balkans, the oversee empire of Venice, the imperial ambitions of the Habsburg dynasty and the nationbuilding process in Italy). It is not clearly presented how the different territories (like Dalmatia or Slavonia) and social groups (like the Italian speaking Dalmatians) and strata became „Croatian” in the 19th century.¹ The author often turns the reader’s attention to the fact how the Serbian Orthodox Church had made „Serbians” from the different Orthodox groups of Vlahs and Balkanian Slavians. This statement, however, is true also in case of the Croatian Catholic Church: it was namely not just Orthodox population that had escaped from the Middle- and South-Balkans. Dalmatia, Szerémség / Srem and Határőrvidék / Vojna krajina (Military Frontier) were the last station for Catholic Albanians as well. E. g. Arbanas (hung. Orbonás, ital. Borgo Erizzo) near Zara and the Catholic villages of the regiment of Pétervárad / Petrovaradin were established by Albanians, and it was the Croatian national church that made them Croatian in the 19th century. (Not to mention the origin of several villages in Slavonia that were established by Hungarians from the Transdanube.)

According to the view of the author not until the 15-16th centuries had the Croatian history closer connections to the Serbian one (pp. 200-202). This claim is to be challenged, too. Regarding that these nations mentioned above lived next to each other and spoke languages of close kinship, this statement calls for critic. The christianisation of the Serbian territories was organised in Rome and not until the 13th century was it decided whether the Serbian state would be Orthodox or Catholic. The Serbians were part of the contemporary Catholic world for centuries.² Besides this fact South-Dalmatia had similar connections to the Serbian zhupas than Croatia with Middle-Dalmatia.³

In the chapters dealing with the history and the collapse of the second Yugoslavia the author did not touch upon one essential factor: it was the system of Tito that tolerated the organised crime. What is more Tito instrumentalised it in favour of his political aims: several intellectual and politician of the opposition were killed by criminals charged by the communist party. The organised crime became an independent factor after 1989-1991 and played a significant role during the South-Slavian wars. The clarification this role calls for complex and refined researches.

The writing of history of a nation or a country can never be finished. By passing time it appears new sources and approaches that attract and provoke new questions and answers. The statements of Sokcsevits’s book, however, will have remained accurate in long-run.

---

¹ Cf. Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung: Dalmatien in Vormärz und Revolution* (Munich: Oldenbourg 2001).

² Cf. Viktor Novak, “The Slavonic-Latin Symbiosis in Dalmatia during the Middle Ages,” *The Slavonic and East-European Review* 32 No. 78 (1953): 1–28.

³ It follows from the foregoing that according to the writer of this review the pope of Duklja is neither part of Croatian nor Serbian history, he belongs to the history of *Duklja*.